

УДК 821.112.2-3.09

Н. Черниш

**АНТИВОЄННИЙ ДИСКУРС У РОМАНАХ
ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ
«НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ТА «ТРИ
ТОВАРИШІ»)**

Анотація

У статті розкрито актуальність антивоєнних романів Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін» та «Три товариші». Обґрунтовано, що автор у своїх творах засуджує війну та кровопролиття, пророчо застерігає людство від захоплення оманами, показує страшні сторони війни. Адже ціна війни – людські життя. Він висловлює думку про несумісність війни і людських чеснот, війни і самого життя. Доведено, що основою своєрідного стилю німецького митця є реалістична манера письма. Проведено паралель із сучасністю.

Ключові слова: *Еріх Марія Ремарк, романістика, «На Західному фронті без змін», «Три товариші», війна.*

**Chernysh N. ANTIWAR DISCOURSE IN THE NOVELS
OF ERICH MARIA REMARQUE (ON THE EXAMPLE
OF THE WORKS «ALL QUIET ON THE WESTERN
FRONT», «THREE COMRADES»)**

Abstract

Many writers referred to the theme of the war in the XXth century. There are many famous names among the writers who condemned the war in their works, of particular importance are

DOI: <https://doi.org/10.34142/2312-1076.2025.1.105.01>

antiwar motives in the creativity of Erich Maria Remarque. His novels «All Quiet on the Western Front», «Three Comrades» have also great power today, when there are war events on our Earth, when human blood is spilled every day, physically and spiritually crippled boys and men return.

The article reveals an actuality of the antiwar novels by Erich Maria Remarque «All Quiet on the Western Front» and «Three Comrades». It is justified that the writer condemns the war and bloodshed, prophetically warns the mankind of admiring the misleading ideas, shows the terrible sides of the war in his writings. After all, the price of the war is human lives. He expresses his opinion about the incompatibility of the war and human virtues, the war and life itself. A parallel with the modernity is conducted.

Keywords: *Erich Maria Remarque Romance philology, «All Quiet on the Western Front», «Three Comrades», war.*

Вступ

У ХХ столітті багато письменників торкалися теми війни. Серед тих, хто у своїй творчості засуджував війну, чимало відомих імен, зокрема у творчості Еріха Марії Ремарка особливе місце посідають антивоєнні мотиви.

Еріх Марія Ремарк – один із найвидатніших німецьких письменників ХХ століття, чия творчість набула широкого міжнародного визнання завдяки яскравому і чесному зображенню жахів Першої світової війни. У своїх творах Ремарк передає антивоєнний меседж, показуючи не лише фізичні, але й психологічні травми, які війна завдає людині. Два його найвідоміші романи, «На Західному фронті без змін» та «Три товариші», стали класикою світової літератури і зберігають свою актуальність.

Антивоєнний дискурс є наріжним каменем творчості Ремарка, який ґрунтується на його особистому досвіді

участі у Першій світовій війні та глибокому розчаруванні суспільними ідеалами свого часу. Його романи, такі як «На Західному фронті без змін» та «Три товариші», не просто змальовують війни чи повоєнні труднощі – вони ставлять під сумнів саму сутність воєнної риторики та демонструють її руйнівний вплив на людські душі і суспільство в цілому.

Його романи актуальні в наш час, коли на нашій землі відбуваються воєнні події, коли щодня проливається людська кров, коли матері втрачають своїх синів, коли повертаються фізично та духовно покалічені хлопці та чоловіки. Антивоєнний дискурс Еріха Марії Ремарка у романах «На Західному фронті без змін» та «Три товариші» є критикою ідеалізації війни, яку часто нав'язує суспільство. Ремарк показує, що війна є не тільки фізичним, але й духовним знищенням особистості. Його твори залишаються на часі, адже вони нагадують про необхідність миру та людяності.

Адже, аналізуючи романи Еріха Марії Ремарка, починаєш проводити паралелі із сьогоденням, починаєш замислюватися про жахливі наслідки воєнних подій, про те, хто має користь від цієї війни і хто від неї страждає. Тож головною метою статті є подивитися на романістику німецького письменника під новим кутом зору, крізь призму сучасності.

Бібліографія літературно-критичних досліджень художньої спадщини Еріха Марії Ремарка велика за обсягом, але в основному складається зі статей і рецензій, розпорошених у періодичних виданнях минулого століття та передмов до численних видань текстів. На радянських теренах системним дослідженням прози Ремарка є монографія Т. Ніколаєвої «Творчість Ремарка-антифашиста» (1983), в якій аналізуються найвідоміші антивоєнні романи автора. В українському

літературознавстві немає фундаментальних наукових праць з аналітичним розглядом романістики Ремарка. Виняток становлять окремі статті відомого дослідника зарубіжної літератури Д. Затонського, опубліковані в 1950-1970-х роках. Ми спиралися на праці таких дослідників, як А. Болаболъченко, К. Галич, О. Чайка.

Творчість Еріха Марії Ремарка у сучасних умовах потребує нового прочитання. Як зазначила К. Галич: «У процесі свого розвитку світове суспільство дедалі частіше опиняється у складних, загрозливих ситуаціях, які увиразнюють проблеми самозбереження людства. Прикметним є те, що всі вони – технічні, економічні, політичні – фокусуються в цивілізаційно-культурному, духовному полі, на теренах якого усвідомлюється екзистенція буття, осмислюються такі феномени, як життя і смерть, мир і війна, добро і зло, милосердя і жорстокість, любов і ненависть тощо» (Галич, 2009: 3). Література ж є однією з форм цього осмислення й усвідомлення. Тому стаття є актуальною і перспективною.

Методи дослідження

У науковій статті використано загальнотеоретичні методи огляду, аналізу, систематизації, синтезу, узагальнення. Для дослідження романістики Еріха Марії Ремарка було використано такі літературознавчі методи як культурно-історичний, духовно-історичний, текстуальний, біографічний, психо-аналітичний.

Результати і дискусії

Однією з найбільших трагедій ХХ століття стала війна. Знецінюючи найвищу цінність на землі – людське життя, вона була трагедією як для переможених, так і для переможців. Перша і Друга світові війни просто непорівнянні за кількістю жертв, масштабами руйнувань і

ступенем жорстокості. Якою б не була війна, вона завжди важким боєм відлунювалася в людських душах.

Письменники по-різному сприймали війну. Трагічний досвід Першої світової війни передали у своїх творах письменники, які прийшли на війну молодими, сповненими надій, а повернулися зі зруйнованими старими ідеалами, не набувши нових. Еріх Марія Ремарк був одним із тих, хто пройшов крізь вогонь Першої світової війни. У 1916 році 18-річний юнак вирушає захищати «німецьку цивілізацію». Еріх став солдатом добровільно, так як війна вважалася священною битвою. Молодий солдат ремонтував розбиті залізничні колії, прокладав телефонні лінії, встановлював огорожі з колючого дроту. Влітку 1917 року він був тяжко поранений, в результаті чого був госпіталізований до міста Буйсбург, де лікувався до кінця жовтня 1918 року. І хоча він прагнув бути веселим і безтурботним, проте жахи війни, пережите на фронті забути було просто неможливо.

У своїх романах Еріх Марія Ремарк засуджував війну, створював яскраві образи молодих людей, яких духовно і фізично покалічила війна. Він не досліджував природу війни, її причини і не з'ясовував факти – його цікавила доля молодих людей, які стали жертвами безглуздої Першої світової війни. У передмові до свого першого роману «На Західному фронті без змін» автор писав: «Книга ця – ані звинувачення, ані сповідь. Це тільки спроба розповісти про покоління людей, що їх занапастила війна, навіть як хто з них і не потрапив під снаряд» (Ремарк, 2008: 7). У цьому романі Ремарк постає не тільки як очевидець трагічних подій, а й як учасник і жертва.

Роман «На Західному фронті без змін» вважається класичним антивосенним твором, який розкриває абсурдність і жах війни. Головний герой, Пауль Боймер, та

його товариші, будучи ще юнаками, опиняються на фронті, де стикаються з жорстокою реальністю війни, далекою від романтичних уявлень, які їм нав'язували в школі.

Ремарк розпочинає роман із гіркої рефлексії молодих солдатів, які усвідомили марність і жорстокість війни. Автор демонструє, як романтизовані уявлення про патріотизм і героїзм руйнуються перед обличчям реальності. Головні герої, зокрема Пауль Боймер, відчують глибоке розчарування, коли стикаються із жахливою реальністю траншей, обстрілів та постійної загрози смерті.

З перших сторінок роману «На Західному фронті без змін» опис буднів Першої світової війни подається очима рядового Пауля Боймера, який пішов на війну добровольцем, щоб захистити німецьку цивілізацію. Пройшовши пекло війни, герой робить висновок: «Я молодий, мені двадцять років, але в житті я бачив тільки відчай, смерть, жах та поєднання безглуздої легковажності з неймовірними муками. Я бачу, що хтось нацьковує народ на народ, і люди вбивають – мовчки, слухняно, по-дурному, не розуміючи, що роблять, і не відчуваючи ніякої провини» (Ремарк, 2008: 172). Є в романі й автобіографічні моменти: Пауль, як і Ремарк, прийшовши на війну добровольцем, спостерігає страшні картини воєнної дійсності, як гинуть його товариші, яких страждань заподіює війна юнакам.

Особливу увагу Ремарк приділяє психологічному стану солдатів, показуючи, що навіть після закінчення боїв війна не покидає їх. Постійний страх смерті, відчуття безглуздості та втрати близьких залишають глибокі рани на психіці героїв. Війна стає не лише фізичною битвою, але й внутрішньою боротьбою за збереження людяності.

Наприклад, коли Пауль повертається додому у відпустку, він відчуває себе чужим серед рідних людей.

Рідний дім, який раніше був символом спокою і тепла, стає для нього місцем болючих спогадів і конфлікту із самим собою: «Я не знаходжу слів, щоб пояснити, що я відчуваю. Мій дім тепер чужий мені. Я став старим, хоча мені лише двадцять років» (Ремарк, 2008: 187).

Головний герой Пауль Боймер загинув у жовтні 1918 року, за кілька тижнів до закінчення війни. Ніхто навіть не помітив смерті рядового, адже таких смертей було дуже багато. Цим автор хоче підкреслити, що війна – це безглуздя і тому їй немає місця на землі.

Однією з ключових тем роману є психологічна деградація солдатів. Ремарк показує, як війна позбавляє молодих людей можливості нормального життя та самореалізації. Пауль та його товариші втрачають не лише друзів, але й віру в людяність. Вони відчувають себе «втраченим поколінням», оскільки війна зруйнувала їхні надії і мрії.

Попри жорстокість і смерть, роман також акцентує увагу на дружбі та солідарності між солдатами. Для героїв важливим залишається підтримка одне одного у цьому абсурдному світі. У той же час Еріх Марія Ремарк демонструє, що ворогами їх робить лише війна: у мирний час вони могли б бути друзями.

Письменник уникає патетичних описів героїзму, натомість він надає перевагу реалістичному зображенню жахів війни. Він використовує натуралістичні описи, щоб підкреслити фізичну і моральну деградацію людини на війні. Сцени поранень, смерті та страждань створюють атмосферу безвиході та жаху.

Роман «Три товариші» є продовженням антивоєнної тематики Еріха Марії Ремарка, хоча акцент у ньому зміщено з фронтних подій на повоєнне життя. Письменник розповідає про те, як війна впливає на життя людей навіть

після її завершення. Головні герої роману – Роберт Локамп, Отто Кестер і Готтфрід Ленц – намагаються вижити у повоєнному суспільстві, яке все ще оговтується від наслідків війни.

Герої роману, попри завершення війни, залишаються її жертвами. Вони намагаються знайти новий сенс життя, але постійно стикаються з тінню минулого. Їхні психологічні травми та соціальна ізоляція стають символом цілої епохи.

Митець звинувачує війну не лише у фізичному знищенні людей, а й у тому, що чоловікам, які вижили, довелося пройти важкий шлях повернення до мирного життя. Саме про це роман «Три товариші». Герої цього твору – люди, морально скалічені війною, «втрачене покоління» для суспільства. Дія роману відбувалася після Першої світової війни, у «час, який пройшов по людях, наче по рейках». У творі автор порушив низку проблем: війни і миру, життя і смерті, дружби і кохання, боротьби з насильством і наслідками війни.

У головного героя Роберта Локампа, як і у його друзів Гофріда Ленца та Отто Кестера, не залишилося жодних спогадів, крім війни. Але вони не втратили найголовнішого – людської гідності, щирості, доброти, людяності, милосердя та дружби. Товариші не байдужі до чужого горя, вони гуманно поводяться із жінками, а якщо якісь прояви жорстокості у них і траплялися, то це швидше маска, за якою чоловіки ховали свої зранені душі.

Одним із центральних мотивів роману є історія кохання Роберта та Патриції. Ремарк використовує цей сюжет для підкреслення контрасту між руйнівною силою війни і відродженням людських почуттів. Однак навіть тут доля нещадна: Патриція помирає від хвороби, залишаючи Роберта знову на межі відчаю.

Батальні сцени в романах Еріха Марії Ремарка психологізовані. Вони передають складну гаму емоцій і переживань людини, яка опинилася на фронті. Художньо осмислюючи проблему «людина на війні», автор відтворює психологічний стан людини перед смертельною небезпекою, військове життя, показує соціальні прояви в поведінці людини незважаючи на вплив обставин.

Але Ремарк не залишив своїм героям жодного шансу на щастя – його відібрала в них війна. Романи мають песимістичний кінець. Слушною є думка в навчальному посібнику Давиденко Г. Й., Стрельчук Г. М., Гричаник Н. І. «Історія зарубіжної літератури ХХ століття»: «Автор підвів до висновку, що герої твору – це не «втрачене покоління». Швидше, можливо, йшлося про втрачене суспільство, яке викинуло людей, багатих духовним потенціалом, на задвірки життя» (Давиденко, 2009: 321).

Основою своєрідного стилю німецького митця є реалістична манера письма, він змальовує жахливу дійсність воєнного часу. Ремарк показує молодь, яка пережила війну, він правдиво передає їхній песимістичний настрій, крах мрій та ідеалів. Автор прагне до правдивого відображення кривавих «буднів» війни, тому не може дозволити собі нічого приховати, навіть якщо це найстрашніші картини.

У його романах натуралістичні деталі супроводжують не тільки бойові, але й напівбойові та мирні описи. Автор не тільки ігнорує різноманітні фізіологічні процеси людини, а й подає їх як цілком природні сторони людського життя. Важливою особливістю натуралістичних замальовок Ремарка є їх безпристрасність. У навчальному посібнику Давиденко Г. Й., Стрельчук Г. М., Гричаник Н. І. «Історія зарубіжної літератури ХХ століття» сказано про таких письменників наступне: «Їх часто звинувачували у

надмірному натуралізмі, бо, змальовуючи фронтові будні, письменники-солдати не прикрашали війну, а писали жорстоку правду, яку бачили на власні очі» (Давиденко, 2009: 320). Дійсно, письменники I половини ХХ століття, і Ремарк в тому числі, говорили лише правду про війну, показували, як вона руйнувала тіла й душі людей, їхні долі, відбирала у них майбутнє.

Ремарк використовує натуралізм у своїх описах, щоб зобразити бруд, кров, страждання та смерть. Сцени битв змальовані детально та реалістично, що створює відчуття присутності і дозволяє читачам глибше відчувати жах війни. Ремарк часто використовує внутрішні монологи героїв, щоб розкрити їхні переживання і конфлікти. Це дозволяє читачеві глибше зрозуміти, як війна змінює людей, забираючи у них не тільки фізичне, а й духовне життя.

Антивоєнний дискурс у творах Ремарка створюється завдяки кільком ключовим засобам:

- реалістичне зображення бойових дій: автор використовує натуралістичні описи для передачі жорстокості війни;
- психологізація образів: Ремарк приділяє велику увагу внутрішньому світу героїв, що дозволяє глибше відчувати їхні переживання;
- контраст між війною і миром: у творах простежується різкий контраст між спокійним довоєнним життям і хаосом війни;
- символіка та метафори: Ремарк використовує символічні образи, щоб підкреслити абсурдність війни (наприклад, моторозна картина зруйнованих ландшафтів, що стали «мертвими землями»).

Реалістичний стиль та натуралістичні описи дозволяють Ремарку створити атмосферу війни так, що

читач відчуває фізичний і емоційний тягар, який вона накладає на людину. Сцени битв та повоєнного життя не прикрашені – вони зображені у всій їх жорстокості.

Письменник використовує психологічний аналіз для того, щоб глибше розкрити внутрішній світ своїх героїв. Він показує, як війна змінює людей, позбавляючи їх людяності та здатності до нормальних почуттів.

Контраст між мирним життям і фронтовою дійсністю, а також між довоєнними і повоєнними роками підкреслює глибокі зміни у свідомості героїв. Символіка – зруйновані будівлі, «мертві землі», мертві солдати – передає руйнівну силу війни, що стирає все людське.

Висновки

У літературі війна описується по-різному. Письменників об'єднує спільна мета – попередити людство про небезпеку війни. Кожна війна має початок і кінець. Навіть Тридцятилітня війна колись закінчується. Але поки настане мир на землі, тисячі сімей втратять своїх годувальників, матері вічно будуть оплакувати загиблих синів. Еріх Марія Ремарк пророчо застерігає людство від захоплення облудними ідеями, показує страшні сторони війни. Адже ціна війни – це людські життя. Він висловлює думку про несумісність війни і людських чеснот, війни і самого життя.

Отже, Еріх Марія Ремарк у своїх творах «На західному фронті без змін», «Три товариші» показав правду про війну, і донині його романи є одними з найяскравіших антивоєнних книг.

Антивоєнний дискурс у романах Еріха Марії Ремарка не лише підкреслює жахи війни, але й ставить під сумнів доцільність насильства як способу вирішення

конфліктів. Його твори є закликом до миру та гуманізму, актуальним і сьогодні, у часи, коли світ продовжує стикатися з воєнними конфліктами. Ремарк показує, що війна не має переможців – вона залишає лише зруйновані життя та зневірених людей.

Наукова стаття не висвітлила всіх аспектів проблеми. Подальшого розроблення вимагає питання актуальності антивоєнних творів інших письменників ХХ століття, наприклад, Е. Хемінгуей, Б. Брехта, К. Чапека тощо.

Література

Болаболъченко А. А. (2014). Еріх Марія Ремарк і його час. Київ: Щек.

Галич К. О. (2009). Антивоєнний роман Ремарка і Гончара: проблеми типології : автореф. дис. канд. філол. наук. Тернопіль.

Давиденко Г. Й., Стрельчук Г. М., Гричаник Н. І. (2009). Історія зарубіжної літератури ХХ століття. Київ: ЦУЛ.

Ремарк Е. М. (2008). На Західному фронті без змін. Харків.

Ремарк Е. М. (2007). Три товариші. Харків.

Чайка О. М. (2007). Проблема «втраченого покоління» у творчості Е. М. Ремарка. Глухів.

References

Bolabolchenko A. A. (2014). Erikh Mariia Remark i yoho chas. Kyiv: Shchek. [in Ukrainian].

Halych K. O. (2009). Antyvoiennyi roman Remarka i Honchara: problemy typolohii : avtoref. dys. kand. filol. nauk. Ternopil. [in Ukrainian].

Davydenko H. Y., Strelchuk H. M., Hrychanyk N. I. (2009). *Istoriia zarubizhnoi literatury KhKh stolittia*. Kyiv: TsUL. [in Ukrainian].

Remark E. M. (2008). *Na Zakhidnomu fronti bez zmin*. Kharkiv. [in Ukrainian].

Remark E. M. (2007). *Try tovaryshi*. Kharkiv. [in Ukrainian].

Chaika O. M. (2007). *Problema «vtrachenoho pokolinnia» u tvorchosti E. M. Remarka*. Hlukhiv. [in Ukrainian].

*Рукопис статті отримано 12 листопада 2024 року
Рукопис затверджено до публікації 09 січня 2024 року*

Інформація про автора

Черниш Наталія Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4789-9573>

E-mail: tchernysh.nat@ukr.net

Chernysh Natalia Volodmyrivna, Ph. D in philosophy in the pedagogy, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Teaching Methods of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav.

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4789-9573>

E-mail: tchernysh.nat@ukr.net